

'מאי מבעה...'. כתב מהרש"א: 'המאמר הזה אומר דרשני'. והאריך לבאר על דרך הדרוש שארבעה אבות נזיקין שבמשנה באו לרמוז על ד' אבות פורעניות המוזכרות בכתוב, הבאות לעולם: 'דבר' 'חרב' 'רעב' – ובהם יש שריד ופליט. ועוד יש כליון גמור שהוא משל ה'אש', כמפורש בהפיכת סדום; – ה'שור' – מרמזו לרעב, שהרי רב תבואות בכח שור. וכן שן-ורגל, ענינם בתבואה ובפירות. ה'בור' נמשל בכתוב לדבר – נמשלתי עם ירדי בור; חייטני מירדי בור. (צ"ב).

ה'מבעה' – אם מדבר באדם, ואם בשן – רמזו בו כח החרב שבעולם, שהיא כחו של אדם הוא עשו, ששני הפסוקים שבו הם מרומזים, בענין עשו הם אמורים; 'אם תבעיון' – בתפילה, להנצל מחרבו של עשו. וכן בפסוק 'נבעו מצפוניו' מרמזו על כחו של עשו, שהשן מופיעה בחיה המסמלת את עשו במראה דניאל. (ויש להוסיף קרא ד'וישקרו' – שניסה לנשכו, כשארז"ל. גם המשילוהו לחזיר המראה פרסותיו ומסתיר טומאתו בתוכו, וכן 'ציד בפיו' – שהיה מראה פנים לאביו כצדיק, ולעתידי יתגלה תוכו. ולהפך יעקב שקיבל הברכות בלבשו בגדי עשו, וגם 'בוגדיו' (וירח את ריח בגדיו – דרו"ל בוגדיו), שרשם ותוכם טוב מאד). וה'הבער' קשה מכולם, כנזכר. 'השם יתברך ישמרנו מד' פורעניות אלו'. עד כאן מהמהרש"א.

[אולי יש מקום לפרש ארבעת האבות שבמשנה וסדרם בדרך זו, ושבעים פנים לתורה: ארבעה סוגים של נזקים הם; הראשון – לרב יהודה שהוא הקרן – אב-מזיק שכל מטרתו אינה אלא להזיק. ולרבא (רגל) – המזיק המצוי ביותר. (ולרב – שני הדברים יחדיו – 'כל מילי דשור').

השני הוא הבור. מבחינה אחת הוא ההפך הגמור של ה'שור', כי הוא פסיבי לגמרי בהזקן, אבל עצם יצירתו ומהותו מהוה תקלה והזק דממילא – 'תחילת עשייתו לנזק', והרי הוא מוכן ועלול לנזק בכל עת ללא שום פעולה מצדו.

השלישי הוא המבעה – היינו 'המכלה' (ע' בראיות הגר"י מרצבך ז"ל 'עלה יונה' עמ' קלט, בשם רבותיו); וזה מתפרש או על אדם שהזיק (לרב), או על שן בהמה שאכלה וכילתה (שמואל); מזיק זה אין כוונתו לשם נזק בדוקא, וגם אינו מצוי כל כך, וגם עצם הוויתו אינה 'חפצא של מזיק', האב הזה מייצג אפוא כחות שמצד עצמם אינם מזיקים-שליילים, אך עלולים לפעמים להוות נזק.

והרביעי הוא האש – נזקו נעשה תמיד בשיתוף עם כח אחר המעורב בו; לולא שהרוח הביאתו, לא היה נגרם על ידו כל נזק.

וממוצא הדברים אתה למד טעם לסדר למשנה, שפתח בחמור וסיים בקל. אלא שיש גם היבטים הפוכים של קולא וחומרא, כגון הקרן היא הפחות צפויה; האש, זה שכח אחר מעורב בו, יש בו צד חומרא, שיותר היה צריך להעלות על דעתו לשמרה. וכן בבור – אינו הולך ומזיק, כנ"ל.

ועוד יש לפרש הסדר בדרך זו: השור חייב על הכל והבור אינו חייב אלא על דברים מסויימים, ואילו המבעה וההבער בתוון; המבעה (למ"ד זו השן) חייב רק על הראוי לו, והאש פטור על הטמון (בדומה לבאור התוס' (בד"ה שומר חנם) סדר השומרים)].

דף ד

'מידי דהוה אעבד ואמה, עבד ואמה לאו אע"ג דכוונתן להזיק אפ"ה פטירי'. מפני ששמירתם קשה על בעליהם שהרי כוונתם להזיק וימצאו הזדמנות לעשות כוונתם, והכי נמי שור הרוצה ליגח. [וידע המתרץ המשנה ד'שמא יקניטנו' אך סבר שעיקר הכוונה בטעם זה הוא שאם ירצה לנזקם ברבו יוכל בכל יום, וה"נ בשור שיצרו תוקפו ליגח. ומתרץ רב אשי שהטעם מתפרש כפשוטו, ואין שייך בשור. גם יתכן שהטעם האמור במשנה נצרך להזק שנראה שנעשה בלא כוונה, שאם נחייבהו הלא תמיד יוכל לעשות כן לרבו באופן זה, אבל בנזק בכוונה לא הוצרך טעם זה. ואמר רב אשי שהוא 'טעמא רבה', האמור בכל אופני הנזקים].

ע"ע במהרש"א מהדו"ב. ובתורת חיים פירש שסבר הגמרא שהטעם 'שמא יקניטנו' אינו אמת אלא לדחות הצדוקים (ע' בסוף ידים). ותירץ רב אשי לא כי אלא 'טעמא רבה' הוא.

'... לאו טעמא רבה אית בהו, שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חבירו...'. משמע בסוגיא שמצד הסברא היה בדן לחייב את הרב על אש של עבדו. וטעם הדבר, כי בעצם העבד חייב בתשלומין

[והרי אם נשתחרר – משלם מה שהזיק, כדתנן פו.], אלא שאין לו כעת מה לשלם, וכיון שהאדון הוא הגורם שאין לו לשלם, והאדון זוכה בעבד כמו בשאר ממונו, ראוי שיהא אחראי לנזקיו עד שישתחרר העבד וישלם. ומכל מקום פטרתו תורה. ורצו לקבוע שגורם הפטור הוא משום שכוונתו להזיק. ודחו שבעבד יש טעם מיוחד, מפני שהעבד בעל בחירה ואי אפשר לחייב אחרים על נזקי בעל בחירה. [ומה שאמרו 'שמה יקניטנו' – להפלט דברים, כלומר שאי אפשר לחייב על נזקי בעל בחירה]. ואין שייך לדון לפטור מצד שמסר את העבד לשומר – היינו לעצמו – שכיון שעיקר המזיק הוא בחירתו להזיק, אם כן אין שייך שמירת עצמו על עצמו (עפ"י חזון איש ב"ק ג, א ע"ש).

א. באגרות משה (ח"מ ח"ב סד, א) צידד דלולא סברת 'שמה יקניטנו' הוה ילפינן בקל וחומר משן לחייב – עתוס'. ברמב"ם משמע שאף בעבד שגנב לולא הטעם שמה יקניטנו היה רבו חייב. ולסברת האג"מ צריך לומר שגם בבהמה הדין כן, שאם לקחה דבר והתביאנו וכו', חייב משום ממון המזיק, ולכך הוה אמינא גם בעבד כן, וע' במובא להלן כ. לפי מה שכתב בשטמ"ק להלן יז: כפי שהסביר בבית הלוי (ח"ג מט) – אין צריך לימוד מיוחד על חיה ועוף (כשיטת התוס' שם), אלא הן תולדות. ואולם עבד שאני שהוא בעל בחירה. וע' בחדושי הגרנ"ט ק"ב.

ב. הרמב"ם (גניבה א, ט) הביא טעם זה ד'שמה יקניטנו' לענין עבד שגנב, וע' בחזו"א שם בבאורו ומנחת שלמה במלואים. וע'ע' בחדושי הגר"ח הלוי סוף הל' גזילה ואבידה; חדושי הגרנ"ט שם.

ז'רגל מאי, שייריה? – 'כשהזיק חב המזיק' לאתויי רגל, וליתנייה בהדיא? אלא אמר רבא...' יש לפרש סברת רב יהודה שלא מנה התנא רגל אלא מכללא, מפני שדיני תשלומיו והים לשן והרי הם כלולים בדין השן (ואף על פי שיש ברגל 'צרורות', אין שם 'רגל' הסיבה לשינוי דינם, אלא הלכה מיוחדת היא בצרוות. ומהתוס' (להלן יז:) משמע דאיכא צרוות גם בשן. וע' להלן מד: וברש"י יח:). ויש להוסיף שכן גם בלשון המקרא, השן היא המפורשת והרגל נרמזת באגב: **כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה ובער בשדה אחר – פתח וסיים בשן שהיא הזק המפורש, ואילו הרגל נרמזת באגב, תוך כדי הליכתה לבער.**

'לא ראי השור שמשלם את הכופר כראי האדם שאין משלם את הכופר, ולא ראי האדם שחייב בארבעה דברים...' והרי אותם דינים נתמעטו בדבר אחר, וכגון הכופר, דין מיוחד הוא בשור אם כפר וישת עליו – ולא על האדם, על כן אי אפשר ללמוד אדם משור לחיוב נזיקין, שהרי יש חומר האמור בשור ונתמעט בו האדם. וכן ארבעה דברים נתמעטו מאיש בעמתו – ולא שור בעמיתו (ע"ע תור"פ; רשב"א ה: וערש"י ה סע"א שאף לרב מתפרש 'לא ראי' כפירכא על לימוד אחד מחברו).

'כראי אדם שאין משלם את הכופר.' הר"י בתוס' נקט שפטור כופר באדם אינו משום 'קם ליה בדרבה מיניה' אלא פטור עצמי הוא. וע' בבאור דברי התוס' ובדין 'קם ליה בדרבה מיניה' בחיוב כפרה: קצות תי סק"ד; מהר"ם; חזו"א; הגר"ש שקאפ; הגרנ"ט; חדושי הגרנ"ר בענגיס ח"א מז; מצפה איתן. וע' רש"י להלן כו. ד"ה ויהא, ותוס' שם; שיעורי רי"מ שורקין להלן ט: אות סג.

'תני אדם שמירת גופו עליו.' בספר בית ישי (ע) באר שמדובר במשנה על הזק אדם שלא בכוונה (וכ"מ מדהעמידו למתניתין בישן), שנתרבה חיובו מפצע תחת פצע, ויסוד חיובו הוא על שלא שמר את עצמו מלהזיק. ובוזה הוא כלול בהצד השוה' עם שאר המזיקים ש'שמירתן עליו'. מה שאין כן אדם המזיק בכוונה, אינו שייך לאבות נזיקין דמתניתין אלא חיובו על מעשיו ולא משום חסרון שמירה. ויישב בזה כמה תמיהות. ע"ש.

וכן מובא בשם הגר"י (בחדושים שנדפסו על הש"ס), שאדם שלא בכוונה חייב מדין פשיעת שמירה. ובוזה הסביר דינא ד'שניהם שלא ברשות – פטור'.

בוזה יש להבין חילוק מהר"ץ חיות, שהפוטרים אדם המזיק באונס, אין פוטרים אלא כשהזיק שלא בכוונה, כישן וכדומה, אבל אם אנסהו להפסיד ממון חברו – חייב אעפ"י שהוא אונס גמור, כיון שעשה כן מדעת ובכוונה. וזהו מפני שחיובו באופן זה הוא על עצם מעשיו ולא משום פשיעה ואשמה, ופטור 'אנוס' לא נאמר אלא בנוגע לחיוב שמירה. וע"ע מנחת שלמה כו סע"א; (עמ' שכה) שם כו: (עמ' שמ).

(ע"ב) 'זאימא מבעה זה המים' – ויהא אב לעצמו (מושלח – ע' תוס'). ומדובר כשפתח את סכר המים ופרצו והזיקו בכח שני (כלומר לאחר הזרם הראשון היוצא עם פתיחת הסכר), או אף אם נחו ואחר כך הזוקו בהם אדם או כלים – שבאלו חידש הכתוב חיוב, הגם שבור פטור על כלים. ואולם למסקנא אין זה אב (תוס'). ויש לשמוע מכך, שהפורץ דלת בפני בהמת חברו, ויצאה ורבעה ונעשתה כ'בור' ותקלה – הפורץ פטור על נזקי הנתקל, כמו פותח סכר המים (חזון איש ב"ק א, ה).

ולכאורה יש לפרש ששאלת הגמרא היתה שצורת נזק של המסה במים תהא 'אב' מיוחד, ויתחייב על כלים אך ייפטר ברשות הרבים שהרי באותה פרשה כתיב שדה אחר – ולא רשות הרבים. ואולם עיקר חיובו היינו יודעים גם לולא שהיה אב, מאש ובור (ע' בסוגיות להלן), אלא שנכתב האב בקרא כדי להשמיענו את ההלכות המסוימות שלו, שפטור ברשות הרבים וחייב על הכלים, וכשאר אבות נזיקין שיכולים להלמד מבור וחד מהנך ולא נכתבו בתורה אלא להלכותיהן (כדלהלן ה). ודברי התוס' צריכים עיון (תו"א א,ו).

פירוש קושייתו, מדוע התוס' הוצרכו לומר שבא להשמיענו חידוש חיוב שיש במים כגון בכח שני וכו', והלא גם שאר האבות הכתובים בתורה, יכלנו ללמד לחיוב ואעפ"כ כתבתם תורה לצורך הלכותיהן, וה"נ נימא בשאלת הגמרא על מים. ונראה שהתוס' נקטו שאין סברא לפטור מים ברה"ר דווקא גבי בהמה אמרינן הכי משום דהיינו אורחיה וכמוש"כ הרא"ש. על כן אין הלכה מיוחדת ל'אב' זה.

הראב"ד הרשב"א והמאירי (ב.) פירשו שאלת הגמרא כתמיהה על שהזכיר התנא לשון שאינה מבוררת, ובדרך שקלא וטריא אמר 'ואימא זה המים', אבל אין הכוונה שיהא המים אב לעצמו שהרי אין כתוב בתורה בפירוש אב זה, ולא הזכיר התנא אלא את המפורשים בתורה.

'ועדים זוממין'. יש לשאול מדוע מנאם כאבות נזיקין, הלא בעדותם לבדה עדיין לא נזוק, ואם הוציאו ממנו ממון על פיהם, שוב אינם חייבים לשלם דכתיב כאשר זמם ולא 'כאשר עשה'? (תוס' הרא"ש. וכן פרו המפורשים שהוקשה לתוס' כן).

ופירש ריב"א (בתוס' כאן) שבממון לא נתמעט 'ולא כאשר עשה', ולעולם יחוייבו העדים, והטעם – לפי שאפשר בחזרת הממון, ולכן לא הוחלט על פיהם דבר.

ואין להקשות, אם כן חזרת הקושיא לקדמותה: הלא אין כאן נזק ממשי שהרי כשהוזמו חוזר הממון לבעליו? יש לומר שמדובר באופן שאין לו מה לשלם או באדם אלם, שבפועל נעשה נזק בגרמתם ואעפ"כ לא נקרא 'כאשר עשה', כי בית דין לא פסקו על פיהם דבר מוחלט אלא שהבעל-דין אינו מחזיר מאיזה טעם שיהיה (הגרש"ק, ג. לכא' י"ל בפשטות שעד שלא הוברר שקרם הלא הפסיד על פיהם ושפיר קרינן בהו 'מזיק').

שיטת ר"י שבממון אין לדרוש כאשר זמם ולא עשה, מפני שיש לחייב מ'קל וחומר', ורק לענין עונשין מיעטו לפי שאין עונשין מן הדין. [ונפקא מינה בין שתי השיטות, כאשר העידו על שור שהרג את הנפש ונסקל על פיהם; כאן הלא השור אינו ניתן לחזרה, אבל לר"י – מקיימים בהם 'כאשר זמם' להפסידם מה שעשו].

שיטת הריטב"א (בב"ב נו וע"ש בקוב"ש) שאף בממון אומרים 'ולא כאשר עשה'. וע' באור זרוע (סנהדרין פ"ג לב). וע' רש"י; משובב נתיבות לח; (נתיבות המשפט א סק"ג); קהלות יעקב ג; חדושי ר' שמעון שקאפ שם; באור הגרי"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג, ח"ג דף קיב-קיג. ועוד בבאור דברי התוס': בית הלוי ח"א לב, ואל"ך.

'המטמא והמדמע והמנסך'. נמנים כאבות לעצמם הגם שהם אופנים שונים של אדם המזיק – מפני שהיזקם של הטומאה והדימוע והניסוך, כל אחד הזק מיוחד המבואר בכתוב לעצמו (ע' מנחת שלמה ריש המסכת).

יתכן עוד שר' חייא קורא 'אבות' לאו דווקא למפורשים בקרא אלא לכל סוג נזק או סוג תשלום – קורא אב. ושלשה אלו הגם שענינם ודינם אחד, נזק שאינו ניכר, מנאם בשלשה לפי שהם שונים כן בפרק הנזיקין, כמוש"כ התוס' ה. (ד"ה וקתני).

'בממונא קמיירי בקנסא לא קמיירי'. מכאן הקשו (מגיד משנה חובל ומזיק ה,ו) על דברי הרמב"ם (שם ובהלכות טוען ונטען א,טז) שהמודה שחבל בחברו ולא היו שם עדים כלל – פטור מן הנזק ומן הצער. והיא שיטת רבו ר"י בן מגאש (בשבועות מו) שתשלומי נזק וצער קנס הם ולא ממון – והלא כאן מבואר שתשלומי נזק וצער הם ממון, שהרי מנאם רבי אושעיא דבממונא מיירי [וכן מפורש בהמשך הסוגיא].

ופירשו חכמים אחרונים שאין כוונת הרמב"ם ל'קנס' ממש [ואמנם אילו יבואו עדים ויעידו על החבלה – לא נפטר מחמת הודאתו כמו בדיני קנסות] אלא סובר שאינם כתשלומי ממון רגילים שבהם הודאת בעל דין מחייבת כמאה עדים, ואילו תשלומי נזק וצער אינם מחוייבים על פי הודאת האדם, משום שעיקרם אינם 'חיוב תשלומין' שהיה ראוי לעשות לו כמו שעשה לאחיו, ככתוב שן תחת שן וגו', אלא שהתורה אמרה לפדות עצמו בתשלומין [כענין 'כופר' בשור שהרג שכתוב וגם בעליו יומת. אם כפר יושת עליו וגו']. הלכך חיוב זה נגמר על פי בית דין דוקא, ואין אומרים הודאת בעל דין כמאה עדים אלא בחיוב ממון החל במעשה עצמו ואינו תלוי בהרשעת בית דין (עפ"י לבוש מרדכי טו; אבן האול הל' חובל; חזון יחזקאל על התוספתא ט,י – בסגנונות שונים).